

Η γη των χαμένων θεών Σε αναζήτηση της κλασικής Ελλάδας

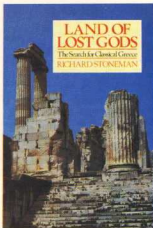
Land of Lost Gods. The Search for Classical Greece.

Richard Stoneman, London 1987 (Hutchinson)

Η Αρχαιολογία είναι μια σχετικά νέα επιστήμη. Ουσιαστικά ωρίμασε μέσα στον 19ο αιώνα, οπότε και πραγματοποιήθηκαν ορισμένες από τις σημαντικότερες επιτυχίες της. Η εντυπωσιακή ανάπτυξη της στον αιώνα που διατρέχουμε, η ουνεργασία της με άλλες επιστήμες και οι προεκτάσεις, επιστημονικές και πολιτιστικές, που έχει λάβει στο διάστημα αυτό θεωρούνται σήμερα φαινόμενα δεδομένα και αυτονόητα.

Είναι αρκετά δύσκολο σήμερα να πιστέψει ή να φανταστεί κάποιος ότι η αρχαία ελληνική παράδοση, τα μνημεία και τα καλλιτεχνήματα που την αντιπροσωπεύουν, αυτά που τώρα θαυμάζονται, ερευνούνται, συντηρούνται και θεωρούνται πανανθρώπινη κληρονομιά, κάποτε αντιμετώπιζονταν με κοχυποφία, με αδιαφορία, ακόμη και με εχθρότητα. Είναι δύσκολο να μεταφερθεί κανείς νοερά σε εποχές που η καταστροφή των έργων αυτών αποτελούσε μάλλον τον κανόνα παρά την εξαίρεση, ή να πιστέψει ότι τα γλυπτά του Παρθενώνα κάποτε θεωρήθηκαν ρωμαϊκά της εποχής του Αδριανού και περιορισμένης αξίας. Αυτή όμως ήταν δυστυχώς η πραγματικότητα. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο του Richard Stoneman ερευνά το πώς ακριβώς ανυπελάσθη η θαβμιαία μεταβολή τόσο στις νοοτροπίες όσο και στην πρακτική αντιμετώπιση του θέματος. Εξετάζει τα γεγονότα που συνέτασσαν στη γτροφή αυτή και τα πρόσωπα που αρχικά κατέγραψαν, σχεδίασαν και περιέγραψαν επιγραφές, μνημεία και αγάλματα, που έκαναν τις τοπογραφικές και αρχαιολογικές ταυτίσεις, διεξήγαγαν τις πρώτες ερασιτεχνικές αρχαιολογικές έρευνες και στη συνέχεια πραγματοποιήσαν τις πρώτες μεγάλες αρχαιολογικές ανακατασκευές και ανακατασκευές συντελώντας στην επιστημονική θεμελίωση της Αρχαιολογίας.

Η αναζήτηση της κλασικής Ελλάδας, όχι μόνο στον σημερινό στενό ελληνικό χώρο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Ιωλίας, αποτελεί τον πυρήνα και το κέντρο βάρους του βιβλίου αυτού, από που αυτή την άποψη είναι έργο ελληνοκεντρικό. Από την άλλη μεριά όμως οι οριζόντες

του υπερβαίνουν κατά πολύ την ελληνικότητα του θέματος, με τη στενή έννοια. Οι διαστάσεις του βιβλίου είναι δυτικο-ευρωπαϊκές και αφορούν την εξέλιξη και τη διαμόρφωση της κουλτούρας στον ευρωπαϊκό χώρο κάτω από την επίδραση της αρχαίας Ελλάδας. Ο Stoneman παρεμπιπτότως μόνο ασχολείται με την ανάπτυξη των κλασικών ελληνικών σπουδών στη Δυτική Ευρώπη, ένα θέμα για το οποίο υπάρχει άλλωστε άφθονη βιβλιογραφία. Η έμφαση του βιβλίου δίνεται στην αρχαιολογική έρευνα, στην τοπογραφική αναζήτηση, στην επίδραση της αρχαίας ελληνικής τέχνης και αρχιτεκτονικής στην αισθητική, τη μόδα, τα γούστα, την τέχνη και την αρχιτεκτονική της Ευρώπης, στην ίδρυση, διαμόρφωση και ανάπτυξη των μεγάλων μουσείων της και, τέλος, στη θαβμιαία θεμελίωση αυτής της ίδιας της αρχαιολογίας ως επιστημονικού κλάδου μέσα από καταστροφές και διαρπαγές, λάθη και παραλείψεις, αλλά και σκληρή δουλειά, οραματισμό, προσηλυτική αφοσίωση στην αρχαία ελληνική παράδοση των προδρόμων των σημερινών αρχαιολόγων, των ξένων περιηγητών.

Τον 16^ο αιώνα ο χρόνος, οι διαρπαγές, οι φυσικές και ανθρώπινες καταστροφές, που είχαν αρχίσει ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή, είχαν ξεφανώσει πολλά από τα αρχαία μνημεία και έργα τέχνης. Κάτω από τις συνθήκες που δημιούργησε η οθωμανική κατάκτηση στις πρώην βυζαντινές περιο-

χές εξέλιπε και το ενδιαφέρον εκείνο για την κλασική αρχαιότητα που είχαν διατηρήσει ζωντανό οι βυζαντινοί λόγιοι. Ευτυχώς την ίδια περίπου εποχή το ενδιαφέρον αυτό είχε μεταλλαδαθεί στην Ιταλία. Δύο σχεδόν αιώνες μετά τις τρομερές καταστροφές που προκάλεσαν οι Σταυροφόροι στα αρχαία καλλιτεχνήματα που κοσμούσαν την Κωνσταντινούπολη θέλωμε να επιστρέψουν γεμάτοι γνώσεις και ζήλο για να γνωρίσουν τον αρχαίο ελληνικό κόσμο οι πρώτοι αναγεννησιακοί περιηγητές. Οι πρώτες ουστηματικές καταγραφές επιγραφών, περιγραφές και σχεδιασμός μνημείων και αγαλμάτων πραγματοποιούνται σε διαδοχικά ταξίδια από τον περίημο Κουρικό τον Άγκωνιτη, τον Ciriaco Pizziccoli, γνήμιο του Πληθωνα Γεμιστού ή ακόμη Αντροφο του Μουάμεθ κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Πόλης.

Στην εποχή της ακμής της Αναγέννησης δημιουργούνται και οι πρώτες σημαντικές συλλογές αρχαίων έργων τέχνης, νομισμάτων, σχεδίων μνημείων και αγαλμάτων, αρχικά στην Ιταλία από τους ηγεμόνες των κρατιδίων και της Γαλλίας και πολύ σύντομα και στη Γαλλία από τον Φραγκίσκο Α', μέσα στον 15^ο αιώνα. Οι συλλογές όμως αυτές αποτελούντο κυρίως από ρωμαϊκά έργα ή αντίγραφα αρχαίων ελληνικών. Η Βρετανία ακολούθησε αργότερα, τον 12^ο αιώνα, όταν ο Κάρολος Α' σχημάτισε μια μεγάλη συλλογή, που τμήμα της έμελλε, μετά τον αποκεφαλισμό του, να πουληθεί στον καρδινάλιο Μαζαρίνο και αργότερα να αποτελέσει τον πυρήνα του Λούβρου. Ήδη στη Δυτική Ευρώπη η συλλογή έργων τέχνης δεν ήταν πια μόνο θέμα αισθητικό ή επιστημονικού ενδιαφέροντος, αλλά είχε αποκτήσει πολιτικές διαστάσεις καθώς αντανακλούσε το κύρος και την ισχύ του κατόχου της.

Μέσα στον 12^ο α. η ολλεκτική μαγία επεκτάθηκε και στους εκπροσώπους των ισχυρών αριστοκρατικών οικογενειών. Τότε άρχισαν να χρησιμοποιούνται συστηματικά πρεσβύτες και πρόξενοι και μέλη αποστολών στην Οθωμανική αυτοκρατορία ως πράκτορες βασιλιάδων και ιδιωτών, με σκοπό τη συλλογή έργων τέχνης

της αρχαιότητας για τους πάτρωνές τους. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκαν οι συλλογές του δούκα του Buckingham και κυρίως εκείνη του Κόμητος Arundel, που μετά από περιπέτειες κομει σήμερα το Ashmolean Museum της Οξφόρδης.

Μολοντί η αρχαιολογία των περιηγήρων στον ευρύτερο ελληνικό χώρο κατά τον ΙΖΤ και ΙΖ αι. είχε κατά παρά από τα βιβλία τους, τα ενδιαφέροντά τους δεν είχαν έντονο αρχαιολογικό χαρακτήρα. Γύρω στα 1670 όμως οι αρχαιοδίφες ταξιδιώτες έκαναν εντυπωσιακά την εμφάνισή τους. Από την άποψη αυτή οι περιηγήσεις του Spon και του Wheeler αποτελούν σταθμό. Η σοβαρή και προσεκτική καταγραφή επιγραφών, περιγραφή μνημείων και τοπογραφική αναζήτηση και ταύτιση που πραγματοποιήσαν στο ταξίδι τους δεν θρήκαν ανάτιο συστηματική παρά πολύ αργότερα.

Την ίδια περίπου εποχή και για μεγάλο μέρος του ΙΗ' αι. ξεκινούν οι συστηματικές αποστολές πρακτόρων του Γάλλου βασιλιά Λουδοβίκου ΙΔ' στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου για τη συλλογή χειρογράφων, νομισμάτων και επιγραφών. Η πολιτική αυτή συνεχίστηκε και μετά τον θάνατο του, κι έτσι οι Γάλλοι περιηγητές κυριάρχησαν επί πολύ στο χώρο αυτό. Μια σειρά γνωστών ταξιδιωτών, όπως ο Vaillant, ο Gallant, ο Tournefort, ο Lucas, ο διαδόχτος Abbé Foucault, ο Abbé Sevin, ο κόμης de Caylus, μέσα από τα έργα τους αλλά και τις συλλογές που σχημάτισαν, επηρέασαν βαθιά τη γαλλική κουλτούρα και βαθμιαία εμπλούτισαν τις γνώσεις γύρω από τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και την τέχνη του.

Μετά τα μέσα του ΙΗ' αι. πραγματοποιήθηκε η εντυπωσιακή στροφή από τη ρωμαϊκή προς την ελληνική αρχαιότητα στη Γερμανία και στη Βρετανία. Από την πρώτη η Winchelmann και ο Goethe, χωρίς να ταξιδέψουν στην Ελλάδα, θεωρούν τη ρωμαϊκή τέχνη συνώνυμη με την παρική και εισάγουν το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες στη Γερμανία. Από τη Βρετανία όμως άρχισε η μεγάλη ώθηση στη σοβαρή έρευνα των αρχαίων ελληνικών μνημείων με την πρωτοβουλία και ενίσχυση της Society of Dilettanti. Η πρώτη μεγάλη αποστολή του Stuart και Revett στην Αθήνα έγινε για να σχεδιάσουν με ακρίβεια οι αρχαιότητες της πόλης, και κατέλεξε στη γνωστή μνημειώδη έκδοση Antiquities of Athens και τη δημιουργία και γενίκευση της μόδας ανέγερσης κτιρίων που αντέγραφαν αρχαία ελληνικά μνημεία στην Αγγλία. Επακόλουθη η αποστολή του R. Chandler και του Revett στην Ιωλία

για να μελετήσουν, μετρήσουν και σχεδιάσουν τα μνημεία που βρίσκονταν εκεί αλλά και σε άλλες περιοχές. Από τα τέλη του ΙΗ' αιώνα, παράλληλα με το νέο ενδιαφέρον που δίδουν οι περιηγητές για τη γραφικότητα του ελληνικού τοπίου, εμφανίζεται μια σημαντική σειρά ταξιδιωτών όπως ο Dodwell, ο Gell και ο Clarke με έντονα τοπογραφικά ενδιαφέροντα. Αυτοί με τον Πausania στο χέρι προσπαθούν με σοβαρό και συστηματικό τρόπο να ταυτίσουν τις αρχαίες τοποθεσίες και τα μνημεία. Ο πιο σπουδαίος όμως περιηγητής της κατηγορίας αυτής, και εξίσου σημαντικός για τη μελέτη της σύγχρονης του Ελλάδας, ήταν ο Leake, που με μεγάλη επιτυχία ταύτισε σχεδόν όλες τις αρχαίες πόλεις και οικισμούς στις περιοχές που περιηγήθηκε.

Στα ίδια χρόνια οι περιηγητές έψαψαν να αρκούνται στις αρχαιότητες που βρίσκονταν στην επιφάνεια της γης και άρχισαν να διενεργούν ανακαφές σε πολλά μέρη της Ελλάδας υποκινούμενοι και από κάποιο επιστημονικό ενδιαφέρον, αλλά κυρίως από την επιθυμία της ανακάλυψης έργων για τη δημιουργία ή τον εμπλουτισμό των συλλογών τους. Η απόκτηση ελληνικών αρχαιοτήτων δεν είναι μια προνόμιο των βασιλιάδων και λίγων μελών της ανώτατης αριστοκρατίας, αλλά κοινή πρακτική όλων των ευκατάστατων ταξιδιωτών, είτε αυτοί φέρουν τίτλο ευγενείας είτε ανήκουν στην ανερχόμενη αστική τάξη. Η τάση αυτή, που είχε λάβει διαστάσεις μανίας, είχε το αποκορύφωμά της, και ταυτόχρονα μια αφορμή για περαιτέρω ανάπτυξη της, στη μεταφορά στο Λονδίνο των Ελγινίων μαρμαρών και των γλυπτών από το ναό του Απόλλωνα στις Βάσσες, και των γλυπτών του ναού της Αθηνάς Αραιοί από την Αίγινα στο Μόναχο. Η ιστορία της απαγωγής των γλυπτών της Ακροπόλεως είναι λίγο ως πολύ γνωστή. αντίθετα ελάχιστη δημοσιότητα έχει δοθεί στις άλλες δύο περιπτώσεις, κατά τις οποίες διεθνή ομάδα αρχιτεκτόνων-περιηγητών ανέκαμψε τους δύο ναούς και τα ευρήματα τα μετέφερε και τα πούλησε σε διεθνή δημοπρασία στη Ζάκυνθο. Παράλληλα και το Παρίσι είχε το μεγάλο του απόκτημα, την Αφροδίτη της Μήλου, που μετέφερε εκεί Γάλλο περιηγητής.

Μετά από αναγκαστική διακοπή της αρχαιολογικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, οι εργασίες επανάρχισαν βαθμιαία με την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, σε νέες όμως βάσεις και κάτω από αυστηρούς νόμους που ρύθμιζαν όλα τα σχετικά θέματα κι απαγόρευαν την εξαγωγή

αρχαιοτήτων από τη χώρα. Η δραστηριότητα των ξένων διοχετεύεται τώρα μέσα από το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών. Έτσι κατά τον ΙΘ' αιώνα, εκτός από τα έργα στην Ακρόπολη, πραγματοποιούνται οι ανακαφές στην Ολυμπία από τους Γερμανούς, ανάμεσα σε άλλες λιγότερο εντυπωσιακές δραστηριότητες. Την εποχή αυτή η Ελλάδα δεν προσφερόταν πια για ανεξέλεγκτη δράση αρχαιολογούντων και αρχαιολόγων, η Ιωλία όμως παρέιχε ευρύ πεδίο. Πραγματικά εκεί μεταφέρθηκε η έντονη δράση των ξένων, ατομικά ή ως εκπροσώπων κυβερνήσεων και μουσείων. Εκτός από τις ανακαφές του Schliemann στην Τροία, διενεργήθηκαν επίσης οι ανακαφές στην Έφεσο, στον Ξάνθο, στην Αλικαρνασσο, στην Πέργαμο κ.α., από Βρετανούς και Γερμανούς, και τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στα αντίστοιχα μουσεία των χωρών αυτών. Με το τέλος της περιόδου αυτής, περί το 1870, οπότε κλείνει η περίοδος που εξετάζει το θίβλιο του Stoneman, η αρχαιολογία έχει μια ανδρωθεί ως επιστήμη.

Η ελληνική και περισσότερο η ξένη ιστοριογραφία έχει ασχοληθεί κατά καιρούς με σχετικά επί μέρους θέματα, όπως φαίνεται άλλωστε από την πλούσια βιβλιογραφία που παρατίθεται στο θίβλιο. Εδώ όμως έχουμε μια συνολική ευρύτατη θέρηση που αξιοποιεί την πορεία της και τα πορίσματα των προηγούμενων ερευνών. Εξάλλου πρόκειται για μια νέα ματιά, που ιχνηλατεί με συστηματικό τρόπο μέσα από τα περιηγητικά κείμενα τη δράση των περιηγητών στον τομέα των αρχαιολογικών αναζητήσεων, το ρόλο τους στη διάδοση της κλασικής παράδοσης και τον τρόπο ενσωμάτωσής της στην πολιτιστική και την καθημερινή ζωή της πατρίδας τους. Δεν υπερέχεται στις αντίστοιχες εξελέξεις και διαφοροποιήσεις στην Ελλάδα, παρά μόνο όπου είναι αναγκαίο και στο βαθμό που αυτές συνδέονται άμεσα με αυτά που πραγματεύεται. Μολοντί είναι φανερό πως ο Stoneman πλησιάζει ικανοποιητικά την ελληνική πλευρά, αυτό είναι ένα θέμα που θα έπρεπε να εξεταστεί από Έλληνα, αφού η ωραία μελέτη της Αγγελικής Κόκκου, «Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία», δεν καλύπτει παρά μια μόνο άποψη του.

Ελένη Αγγελολομάτη-Τσουγκαράκη

Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών